Vol III Issue VII Jan 2014

Impact Factor : 1. 9508(UIF) ISSN No :2231-5063

International Multidisciplinary Research Journal

Golden Research Thoughts

Chief Editor
Dr.Tukaram Narayan Shinde

Publisher
Mrs.Laxmi Ashok Yakkaldevi

Associate Editor
Dr.Rajani Dalvi

Honorary
Mr.Ashok Yakkaldevi

IMPACT FACTOR : 1. 9508(UIF)

Welcome to GRT

RNI MAHMUL/2011/38595 **ISSN No.2231-5063**

Golden Research Thoughts Journal is a multidisciplinary research journal, published monthly in English, Hindi & Marathi Language. All research papers submitted to the journal will be double - blind peer reviewed referred by members of the editorial board.Readers will include investigator in universities, research institutes government and industry with research interest in the general subjects.

International Advisory Board

Flávio de São Pedro Filho
Federal University of Rondonia, Brazil

Kamani Perera
Regional Center For Strategic Studies, Sri Lanka

Janaki Sinnasamy
Librarian, University of Malaya

Romona Mihaila
Spiru Haret University, Romania

Delia Serbescu
Spiru Haret University, Bucharest, Romania

Anurag Misra
DBS College, Kanpur

Titus PopPhD, Partium Christian University, Oradea,Romania

Mohammad Hailat
Dept. of Mathematical Sciences, University of South Carolina Aiken

Abdullah Sabbagh
Engineering Studies, Sydney

Catalina Neculai
University of Coventry, UK

Ecaterina Patrascu
Spiru Haret University, Bucharest

Loredana Bosca
Spiru Haret University, Romania

Fabricio Moraes de Almeida
Federal University of Rondonia, Brazil

George - Calin SERITAN
Faculty of Philosophy and Socio-Political Sciences Al. I. Cuza University, Iasi

Hasan Baktir
English Language and Literature Department, Kayseri

Ghayoor Abbas Chotana
Dept of Chemistry, Lahore University of Management Sciences[PK]

Anna Maria Constantinovici
AL. I. Cuza University, Romania

Horia Patrascu
Spiru Haret University, Bucharest,Romania

Ilie Pintea,
Spiru Haret University, Romania

Xiaohua Yang
PhD, USA

......More

Editorial Board

Pratap Vyamktrao Naikwade
ASP College Devrukh,Ratnagiri,MS India

R. R. Patil
Head Geology Department Solapur University,Solapur

Rama Bhosale
Prin. and Jt. Director Higher Education, Panvel

Salve R. N.
Department of Sociology, Shivaji University,Kolhapur

Govind P. Shinde
Bharati Vidyapeeth School of Distance Education Center, Navi Mumbai

Chakane Sanjay Dnyaneshwar
Arts, Science & Commerce College, Indapur, Pune

Awadhesh Kumar Shirotriya
Secretary,Play India Play,Meerut(U.P.)

Iresh Swami
Ex - VC. Solapur University, Solapur

N.S. Dhaygude
Ex. Prin. Dayanand College, Solapur

Narendra Kadu
Jt. Director Higher Education, Pune

K. M. Bhandarkar
Praful Patel College of Education, Gondia

Sonal Singh
Vikram University, Ujjain

G. P. Patankar
S. D. M. Degree College, Honavar, Karnataka

Maj. S. Bakhtiar Choudhary
Director,Hyderabad AP India.

S.Parvathi Devi
Ph.D.-University of Allahabad

Sonal Singh,
Vikram University, Ujjain

Rajendra Shendge
Director, B.C.U.D. Solapur University, Solapur

R. R. Yalikar
Director Managment Institute, Solapur

Umesh Rajderkar
Head Humanities & Social Science YCMOU,Nashik

S. R. Pandya
Head Education Dept. Mumbai University, Mumbai

Alka Darshan Shrivastava
Shaskiya Snatkottar Mahavidyalaya, Dhar

Rahul Shriram Sudke
Devi Ahilya Vishwavidyalaya, Indore

S.KANNAN
Annamalai University,TN

Satish Kumar Kalhotra
Maulana Azad National Urdu University

Address:-Ashok Yakkaldevi 258/34, Raviwar Peth, Solapur - 413 005 Maharashtra, India
Cell : 9595 359 435, Ph No: 02172372010 Email: ayisrj@yahoo.in Website: www.aygrt.isrj.net

Golden Research Thoughts
ISSN 2231-5063
Impact Factor : 1.9508(UIF)
Volume-3 | Issue-7 | Jan-2014
Available online at www.aygrt.isrj.net

GRT

स्वरांची आधुनिक स्थिती

मृणाल प्र. कडू

सहा. प्रा. संगीत विभाग जे.डी.पाटील सांगळूदकर महाविद्यालय, दर्यापूर, जि. अमरावती

सारांश :- ही समस्या इतकी गंभीर आहे की, वर्तमान काळात कोणताही व्यक्ति असे मानायला तयार नाही की, या प्रकारची कोणती समस्या असू शकते. आश्चर्याची गोष्ट अशी की जीथे Harmonium या वाद्याची उत्पत्ती झाली तेथील विद्वान (Scholars) या संक्रामक रोगापासून दुःखी झाले.

विदेशी मापदंडानुसार – हार्मोनियमची निर्मिती टेम्पर्ड स्केलद्वारा केली गेली आहे. टेम्पर्ड स्केलचा अर्थ आहे की, 'छेडछाड करने के पश्चात बिघडी हुई अवस्थावाली स्केल' असे म्हटल्या जाते.

गिटार आणि व्हायोलिन हे सुध्दा विदेशी वाद्य आहे. स्वर–प्रदूषणाच्या चक्करमध्ये फक्त हार्मोनियमचेच नाव का घेतल्या जाते असा प्रश्न अनेकांना उपस्थित झालेला असेल परंतु गिटारला 'मोहन विणा' आणि व्हायोलीनला 'बघेला' असे नाव आहे. वास्तविक गिटार आणि व्हायोलीन या वाद्यांमध्ये टेम्पर्ड स्केल बसविलेली नसते. या वाद्यांद्वारे खरे आणि शास्त्रोक्त स्वर निघून आपल्यासारखे भारतीय शास्त्रीय संगीत उत्पन्न केल्या जावू शकते. याव्यतिरिक्त हार्मोनियमच्या रिड्समध्ये भारतीय प्रचालित स्वर बसविले तर या समस्येचे काही प्रमाणात निराकरण होवू शकते. हार्मोनियममध्ये टेम्पर्ड स्वरांच्या व्यतिरिक्त शास्त्रोक्त नविन स्वर बसविल्याने कोणालाही अडचन होणार नाही. जे कलाकार सुगम संगीताचे कार्यक्रम करतात तोच वर्ग हार्मोनियमचा सर्वात जास्त प्रमाणात वापर करतो. हार्मोनियमच्या स्वरांच्या परिवर्तनाद्वारे शास्त्रीय संगीताच्या कलाकारांनापण काही अडचन येणार नाही. इटलीचे प्रोफेसर ब्लसेनी यांनी आपल्या The Science of Music या पुस्तकात लिहिले की, 'It can not be denied that the temperate scale has destroyed many delicacies and has given to music, founded on simple and exact laws, a character of almost course approximation.....

It fallows that music founded on temperate scale must be considered as imperfect music and far below our musical sensibility and aspirations. That is endured and even thought beautiful only shows that our ears have systematically falsified from infancy......

आता अशी आशा आपण व्यक्त करु की, संगीताचे एक असे नविन फलदायक युग निर्माण होवो की ज्याद्वारे आपण टेम्पर्ड स्केलचा वापर अत्यंत कमी प्रमाणात करून आपल्या भारतीय शास्त्रीय संगीताच्या प्राकृतिक सप्तकाकडे (Natural Scale) आपले लक्ष केंद्रीत करु.

प्रस्तावना :

सध्या संगीताच्या अध्ययन – अध्यापनास अधिकाधिक चालना मिळत आहे. बदलत्या काळाबरोबर बदलने म्हणजे आधुनिक असणे. 1500 वर्षापूर्वी कविश्रेष्ठ कालीदास म्हणतात –

''संतः परीक्ष्यान्यतरदभजन्ते ।
मूढः परप्रत्यनेय बुध्दिः ।।''

''जाणते लोक निट परिक्षण करुन जे चांगल आहे त्याचं स्वागत करतात. अज्ञानी जन मात्र दुसऱ्याच्या तोंडान पाणी पितात''. यातील अंतर्गत सुचना अशी की जे–जे आधुनिक आणि नविन असतं ते–ते सर्व चांगलचं असं मानन हे देखिल उताविळपणाचे लक्षण आहे. त्याचं नात्याने आजच्या संगीतातील आधुनिक 'प्रवाह' आणि 'लाटा' यांच्या बद्दल सौंदर्य चिकित्सात्मक विवेक जागृत ठेवून विचार करणे आवश्यक आहे.

जागतिक दृष्टिकोनातून समाजाच्या ऐतिहासिक विकासक्रमावर नजर टाकली तर प्रत्येक शतकात मानवजीवनप्रणालीत काही–ना–काही बदल होत गेलेले आढळून येतील परंतु अलिकडील 300 वर्षात या बदलाचे स्वरूप व्यापक, बहुदिशात्मक आणि परिवर्तनाच्या

या रेट्यामुळे 'आधुनिकवाद' ही संकल्पना समोर आली. त्याचे अनुकुल परिणाम जसे होतात तसे प्रतिकुल परिणाम सुध्दा होतात. प्रतिकुल परिणाम होण्याचे कारण असे की, जेव्हा एखादी प्रवृत्ती सामुदायिक क्षेत्रात प्रवेश करते तेव्हा तिच्यावरील विवेकाचा अंकुश ढिला पडतो. आज समाजात आधुनिकिरनाला वेगवान गती मिळालेली आपल्याला दिसते.

संशोधनाची आवश्यकता :

अनादि काळापासून मनुष्य प्राकृतिक स्वरांवरच गुणगुणत आणि गात असतो. अशा प्राकृतिक स्वरांचाच आपण स्विकार केला आहे. या प्राकृतिक स्वरांचे विवरण आपल्या शास्त्रात पहायला मिळते. प्राकृतिक स्केल शाश्वत आहे. परंतु आजच्या पिढिला हार्मोनियमच्या टेम्पर्ड स्वर आधारित गाणे ऐकायला मिळते. तिन–चार दशकांपासून वीज संचालित (कि–बोर्ड) Key-Board चे प्रचलन जलद गतिने होत आहे. कि–बोर्ड पण हार्मोनियमचेच प्रतिबिंब आहे आणि त्यामध्ये पण टेम्पर्ड स्केलच बसविलेली आहे.

आता आपल्यासमोर जी समस्या बनलेली आहे ती या टेम्पर्ड स्केलद्वाराच बनलेली आहे. या व्यतिरिक्त अश्या विविध विषयाचे अध्ययन करने आवश्यक आहे की, टेम्पर्ड स्केल आपल्या प्राकृतिक स्केलला कसे?केव्हा?आणि कश्या प्रकारे दुषित करित आहे.

संशोधन पध्दती :

या विषयासंबंधी पुस्तके, मासिके, साप्ताहिके, पत्रिका या सर्वांमधून द्वितीय सामुग्री गोळा करून त्याचे यथोचित विश्लेषण केले गेले आणि या द्वितीय सामुग्रीला शोध–पत्रात समाविष्ट केलेले आहे.

आधुनिक काळात स्वरांमध्ये होत असलेले परिवर्तन :

संगीतात आजही अनेक परिवर्तन होत आहेत. या परिवर्तनाच्या कारणांना जर आपण सुक्ष्म दृष्टीने जर पाहिले तर हे परिवर्तन स्वरांमध्ये होत असल्याचे आपल्या निदर्शनास येते. संगीताची उत्पत्ती स्वरांद्वारे होते. भारतीय संगीत हे प्राचीन काळापासून स्वर–संवाद पध्दतीवर आधारीत आहे. षड्ज–पंचम, षड्ज–मध्यम, षड्ज–गांधार या स्वरसंवादावरून सात स्वरांचे सप्तक स्थापित केल्या गेले. याच सप्तकाला आपण प्राकृतिक (Natural) सप्तक असे म्हणतो आणि विद्वान लोक याच सप्तकाला तानपुऱ्याचे स्वर या नावाने सुध्दा संबोधतात. भारतीय संगीताची उत्पत्ती ही पूर्णपणे प्राकृतिक स्वरांमुळेच होते. जेव्हा प्राकृतिक स्वर आपल्या नियत स्थानावरून विचलित होवू लागतो तेव्हा असे स्वर भारतीय संगीतासाठी हानिकारक बनतात. प्राकृतिक स्वर जेव्हा विचलित होतो तेव्हा तो अशुध्द स्वराला जन्म देतो आणि हा विचलित झालेला स्वरच दुषित स्वरांचे रूप धारण करतो. अश्या दुषित स्वरांमुळेच आपले वर्तमान प्रचलित स्वर हळु–हळु प्रभावित होत आहे.

सर्वश्रृत गोष्ट आहे की, जेव्हा राजा–महाराजांच्या काळात गायन होत असत ते विशुध्द स्वरांचे गायन असायचे आणि आता असा अनुभव येत आहे की त्या विशुध्द स्वर प्रणालित परिवर्तन होण्यास आरंभ होत आहे. स्वरांच्या स्थितीत परिवर्तन होत आहे. आता पाश्चात्य देशातील स्वर–प्रणाली ही भारतीय स्वरप्रणालीवर आपली छाप टाकत आहे. फलस्वरुप विशुध्द स्वर हळु–हळु विचलित होत आहे आणि असे होण्याचे कारण म्हणजे आपले कान पाश्चात्य टेम्पर्ड स्केल–ला नियमित ऐकत आहेत. स्वर–संवाद ही एक प्राकृतिक देन आहे परंतु टेम्पर्ड स्केल ही मानवनिर्मित आहे. या स्केल–ला पाश्चात्य संगीतकारांनी आपल्या आवश्यकतेनुसार बनविले आहे. प्राकृतिक स्केल ही शाश्वत आहे ती मानवनिर्मित नाही. या स्केल–ला साधारणतः 'टेम्परेट स्केल' या नावानेसुध्दा ओळखल्या जाते. या टेम्पर्ड स्केलमुळे भारतीय स्वर हे दुषित होत आहे.

स्वर दुषितीकरणाच्या समस्या :

वर्तमान काळात युवा पिढिला हार्मोनियमच्या टेम्पर्ड स्वर आधारित गाणे ऐकायला मिळतात. शाळा आणि कॉलेजमधील प्रातःकालीन प्रार्थना, राष्ट्रीय गान इ. पासून नृत्य, नाटक, सिनेमा गीत, कव्वाली, मंदिरातील भजन, किर्तन इत्यादी हार्मोनियमच्या टेम्पर्ड स्केल आधारित स्वरांद्वारेच ऐकाव लागते. आता तीन–चार दशकांपासून विज संचालित कि–बोर्ड (Key-Board) चा प्रसार जलद गतीने वाढत आहे. कि–बोर्ड पण हार्मोनियमचेच प्रतिबिंब आहे आणि त्यामध्ये सुध्दा टेम्पर्ड स्केल बसविलेली आहे. एकाच प्रकारचे स्वर प्रतिदिवस, प्रतिवर्ष श्रवण करून त्याच स्वरांच्या अधिन बनले.

कंठ संगीताच्या कलाकारांचा तो आधार बनतो की आपल्या मनवांछित स्वरांवर तानपुरा लावणे आणि तबला साथिदाराने सुध्दा आपला तबला हा तानपुऱ्याच्या स्वरात लावणे. साथ संगतिसाठी जर पखवाज, सारंगी आणि व्हायोलिन इ. वाद्य असेल तर त्या वादक कलाकारांनीसुध्दा तानपुरा ज्या स्वरात लावला असेल त्याच स्वरात आपले वाद्य लावून घ्यावे. गायकाला साथ–संगत करणारे कलाकार या प्रकारच्या प्रक्रियेचा अवलंब करतात जर यामध्ये हार्मोनियम असेल तर स्वर लावण्याची प्रक्रिया अगदी उलट असते अश्या परिस्थितीमध्ये हार्मोनियम हे प्रमुख वाद्य असते. हार्मोनियमच्या पट्टीत असणाऱ्या स्वरांमधल्या एका स्वरांमध्ये सर्व कलाकार आपले वाद्य लावितात. 'बादशाह' म्हटल्या जाणाऱ्या कंठ संगीताच्या कलाकार शेवटी त्याच पट्टीतील एका स्वराला आधार मानून आपल्या गाण्याचे सादरीकरण करतो. गायकाला आपल्या कार्यक्रमाच्या अंतर्गत आलाप, मिंड, गमक आणि रागातील मार्मिक स्वरांच्या संगतीच्या वेळी वंचीत राहावे लागते. तात्पर्य असे की ज्या प्रयोजनासाठी सहायक वाद्य–वादकांना निमंत्रण देवून बोलाविले जाते तो उद्देश तर पूर्ण होत नाही या व्यतिरिक्त आपल्या युवापिढितील श्रोता व विद्यार्थी इत्यादी अशी स्मृती घेवून घरी परततात की हार्मोनियम आपल्या संगीताचे अभिन्न अंग आहे.

संदर्भ :

1) ध्वनि और संगीत – प्रो. ललित किशोर सिंह
2) नाट्यशास्त्र भाग–4 – भरत मुनि
3) अनुप विलास – भावभट्ट
4) राग विज्ञान भाग–5 – पं. विनायक नारायण पटवर्धन
5) The Science of Music – Pictro Blasserna
6) स्वर विज्ञान एवं गणित – कान्ता प्रसाद मिश्रा
7) संगीत विषारद – वसंत

Publish Research Article
International Level Multidisciplinary Research Journal
For All Subjects

Dear Sir/Mam,
We invite unpublished Research Paper,Summary of Research Project,Theses,Books and Book Review for publication,you will be pleased to know that our journals are

Associated and Indexed,India

- International Scientific Journal Consortium
- OPEN J-GATE

Associated and Indexed,USA

- EBSCO
- Index Copernicus
- Publication Index
- Academic Journal Database
- Contemporary Research Index
- Academic Paper Databse
- Digital Journals Database
- Current Index to Scholarly Journals
- Elite Scientific Journal Archive
- Directory Of Academic Resources
- Scholar Journal Index
- Recent Science Index
- Scientific Resources Database
- Directory Of Research Journal Indexing

Golden Research Thoughts
258/34 Raviwar Peth Solapur-413005,Maharashtra
Contact-9595359435
E-Mail-ayisrj@yahoo.in/ayisrj2011@gmail.com
Website : www.aygrt.isrj.net